

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

О Якимова С., 2014

Розвинуто рівневий підхід щодо детермінації злочинності у сфері обігу наркотиків. З'ясовано детермінанти на індивідуальному, загальнодержавному та глобальному рівнях, що формуються поза межами держави, проте значною мірою визначають криміногенну ситуацію щодо обігу наркотиків в Україні.

Ключові слова: наркотики, злочинність, детермінанти, запобігання.

S. Yakimova

CRIME IN THE DETERMINATION OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS

Crime in the determination of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors. Developed approach for the determination of level of crime in drug trafficking. It was found determinants at the individual level, at the national level and determinants of a global nature that formed outside the state, but it does identify criminogenic environment of drug trafficking in Ukraine.

Key words: drugs, crime, determinants, prevention.

С. Якимова

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПРЕСТУПНОСТІ В СФЕРІ ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ, ИХ АНАЛОГОВ ИЛИ ПРЕКУРСОРОВ

Развит уровневый подход к детерминации преступности в сфере оборота наркотиков. Выяснено детерминанты на индивидуальном, общегосударственном и глобальном уровнях, формирующиеся за пределами государства, однако в значительной мере определяющие криминогенную обстановку относительно оборота наркотиков в Украине.

Ключевые слова: наркотики, преступность, детерминанты, предотвращения.

Постановка проблеми. Злочинність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (надалі – наркотики) найбільш очевидно проявляється у злочинах, які, по-перше, вчиняються з приводу *шкідливого для людини блага – наркотиків*, відомості про які містяться, передусім, у “Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів”, де згруповані списки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів до таблиць I–IV, згідно із законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України; по-друге, вчиняються у зв’язку з порушенням порядку обігу наркотиків, тобто незаконним культивуванням рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, *розробленням, виробництвом, виготовленням, зберіганням, перевезенням, пересиланням, придбанням, збутом, ввезенням на територію України, вивезенням з території України транзитом через територію України*,

використанням, знищенням наркотиків, а також у зв'язку з використанням коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків; по-третє – ці злочини спричиняють суспільно небезпечні наслідки у зв'язку з поширенням наркоманії.

За останніх десяти років в Україні намітилися небезпечні тенденції щодо обігу наркотиків. Так, зокрема, рівень злочинності у сфері обліку наркотиків збільшився майже у шість разів (з 11,3 тис у 1991 р. до 56,8 тис. у 2010 р.). Відповідно збільшується й кількість споживачів наркотиків, які перебували на обліку (з 107102 (2001 р.) – до 152878 (2010 р.)). Певною мірою це може вказувати на недостатню ефективність запобігання злочинам у сфері обігу наркотиків. В умовах глобалізації злочинність у сфері обігу наркотиків набуває небезпечних організованих форм, що висуває нагальну потребу оновленого дослідження специфіки її детермінації з метою розробки більш дієвих засобів запобігання.

Мета дослідження – розробити дієвіші заходи запобігання злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, з огляду на специфіку їх кримінологічної детермінації на глобальному, загальнодержавному та індивідуальному рівнях узагальнення.

Стан дослідження. Проблема детермінації злочинності у сфері обігу наркотиків не розглядалася на рівні окремого монографічного дослідження. Разом з тим окремі аспекти детермінації досліджувалися крізь призму формування системи національної та міжнародної протидії сучасному наркобізнесу (Є. Расюк, В. Тимошенко), запобігання поширенню наркотизму в Україні (О. Козаченко, В. Пшеничний), розробки загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам у сфері обігу наркотиків (Ю. Пономаренко), зокрема органами внутрішніх справ (Р. Павленко), розробки кримінально-правових засобів протидії незаконному обігу наркотиків (А. Музика), а також протидії окремим видам злочинної поведінки у сфері обігу наркотиків (Р. Доброрез, С. Сорока, О. Столярський та ін.), зокрема щодо незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, контрабанди наркотичних засобів, відмивання грошей від наркобізнесу тощо). Отже, детермінація злочинності у сфері обігу наркотиків комплексно не досліджувалася, а окремі результати потребують уточнення з огляду на нові, більш небезпечні тенденції.

Виклад основних положень. “Детермінація” – це філософська категорія, що відображає зв'язок і взаємодію між явищами об'єктивної дійсності, й зокрема щодо злочинності у сфері обігу наркотиків [6, с. 38]. Поняттям детермінації охоплюються різні види залежності між явищами. Складність, багатозначність процесів детермінації і складний характер виявлення причинних залежностей призвів до широкого використання терміна “фактори” (“обставини”), під яким розуміють негативні соціальні явища та процеси, що мають різне детермінуюче значення, але в своїй сукупності та взаємодії видозмінюють й обумовлюють злочини.

Методологічною основою дослідження детермінант злочинності у сфері наркотиків є діалектичний матеріалізм, засадничими положеннями якого є: 1) причинність – один з різновидів зв'язків; 2) соціальний детермінізм визначає взаємозумовленість явищ; 3) діалектична суперечливість – це джерело розвитку соціальних систем; 4) залежність між явищами – всебічна; 5) пізнання соціального об'єкта потребує системно-структурного аналізу [2, с. 107]. Загальні процеси детермінації та причинності, які визначають злочинність загалом, поєднуються зі специфічними причинними комплексами й умовами видів злочинності, зокрема сфері обігу наркотиків [3, с. 507]. Отже, детермінанти злочинності у сфері обігу наркотиків відображають, з одного боку, детермінанти злочинності загалом в Україні, а з іншого – специфічні, які визначають специфіку їх вчинення.

Загалом злочинність в сфері обігу наркотиків має соціально-історичні та соціально-медичні, а з кінця ХІХ ст. ще й бізнесово-економічні передумови. Зокрема, в Україні історично-соціальним

підґрунтям для вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків стали події, пов'язані з війною СРСР в Афганістані, жорстокі наслідки Чорнобильської катастрофи, матеріальне зубожіння значної частини населення внаслідок невмілого та викривленого проведення економічних реформ, девальвація моральних цінностей засобами масової інформації (надалі – ЗМІ), передусім телебаченням, низькопробною естрадою друкованою продукцією, шоу-бізнесом, іноді з фактичним нав'язуванням культури вживання наркотиків, до чого особливо вразливою виявилася молодь. Моральний та культурний занепад населення, передусім молоді, підлітків, відбувався фактично поза втручанням органів державної влади [1, с. 446].

У кримінології детермінанти злочинів, зокрема у сфері обігу наркотиків, як правило, досліджуються залежно від їх змістовного наповнення (соціально-економічні, політичні, психологічні та інші). Такий підхід є цілком обґрунтований. Однак наявність значної кількості різних за змістом чинників, які на різних рівнях безпосередньо чи опосередковано впливають на злочинність у сфері обігу наркотиків, істотно ускладнює можливість вирішення проблеми детермінації. Відтак, задля розробки більш ефективного механізму запобігання злочинності у сфері обігу наркотиків в Україні вбачається доцільність розглянути детермінанти за рівнями їх впливу на наркоситуацію в державі, а саме: 1 – детермінанти індивідуального рівня, які діють на рівні моральних якостей, психологічних особливостей осіб-учасників злочинного обігу наркотиків; 2 – детермінанти, що формуються на рівні держави та впливають на розвиток наркобізнесу в Україні; 3 – детермінанти глобального характеру, що формуються поза межами держави, проте значною мірою впливають на кон'юнктуру наркоринку в Україні.

Основними чинниками, що впливають на вживання наркотиків на індивідуальному рівні, є: пізнання нових відчуттів та бажання “випробувати” себе (“так” відповіли 28 % жінок і 26 % – чоловіків); криза суспільства (66 % чоловіків); низький рівень культури (36 % жінок) [1, с. 445]. З цього випливає нагальна потреба застосування превентивних заходів, спрямованих на широке інформування населення про негативні наслідки наркоїзму через більше використання можливостей соціальної реклами, телебачення, радіо, ЗМІ, проведення зустрічей, семінарів за участю колишніх наркозалежних, а також підвищення ролі медичних оглядів, адміністративно-правової відповідальності тощо.

До групи суб'єктивних факторів також можна віднести суперечність між потребами та реальними можливостями їх задоволення; спілкування з наркозалежними особами; позитивне ставлення до алкоголю та наркотиків з боку батьків і найближчого оточення. Визначальним чинником є психофізіологічні якості особистості, наркозахворювання, наркозалежність; відсутність родини; нерозвиненість культурних потреб, що призводить до безцільного проведення дозвілля у формі відвідування нічних клубів, дискотек, де переважно розповсюджують наркотики; наявність тяжкої/хронічної хвороби, травми, що викликає потребу вживання лікарських препаратів, що містять наркотичні речовини; минулий досвід перебування у місцях позбавлення волі та ін.

Детермінанти, що формуються на рівні держави та впливають на розвиток наркобізнесу в Україні, ретельно розробляються у кримінологічній літературі [4, с. 231]. До їх переліку відносять: соціально-економічні, соціокультурні, організаційно-управлінські, правові, соціально-політичні та ін. чинники.

Зокрема, в *соціально-економічній сфері* детермінанти злочинного наркообігу здебільшого проявляються у відсутності постійної зайнятості; низьких заробітків, що не забезпечують життєво важливих потреб, зокрема матеріального підґрунтя для створення своєї сім'ї та її подальшого утримання, задоволення інших потреб. Особливістю цих чинників є опосередкований вплив на вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків. Вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків може бути вмотивовано потребою вживання наркотиків, щоб хоч на деякий час послабити вплив психотравмуючої ситуації; вчинення крадіжки та збуту наркотиків, щоб мати принаймні якийсь заробіток. З цим пов'язана й наявність можливості “легкого” приробітку, що відтворює прагнення отримати прибуток в будь-який, навіть незаконний спосіб.

Чинники в соціокультурній і морально-психологічній сферах проявляються в скороченні державної підтримки освітньо-культурного розвитку населення, насамперед дітей і молоді.

Державна політика щодо формування суспільно доцільних морально-етичних цінностей виявилася неефективною. Натомість поза контролем держави відбувалося моральне спустошення молоді та підлітків засобами масової культури. Внаслідок цього в суспільній свідомості позначився глибокий дефіцит суспільно-прийнятних етичних цінностей. Соціокультурна, морально-психологічна сфери й загалом суспільна свідомість значною мірою визначаються різкою нерівністю можливостей освітнього, культурного, професійного розвитку, неспроможністю значної частини населення задовольнити елементарні потреби. Наочною є девальвація матеріальних, загальнолюдських цінностей, насамперед молоді, яка не знаходить можливості для використання свого творчого потенціалу. Згадані негативні детермінанти заклали глибини безперспективності майбутнього, нестабільності, потенційної конфліктності в суспільстві. Вони зумовили негативні кримінально-психологічні стереотипи, зокрема допустимість аморальної, протиправної чи навіть злочинної поведінки для задоволення індивідуальних потреб.

У сфері правового регулювання відносин: не вироблено чіткої правової регламентації з питань лікування наркоманів, зокрема примусового; повною мірою не використовуються можливості нормативно-правового забезпечення взаємодії і співробітництва на міжнародному рівні, включаючи виконання зобов'язань, що виникають у зв'язку з приєднанням держави до міжнародних конвенцій, договорів та угод; не створена належна правова база для реалізації заходів боротьби з відмиванням наркокоштів; недостатня регламентація чинного законодавства щодо обігу в Україні сильнодіючих та отруйних лікарських засобів, що унеможливує в належний спосіб впливати на ситуацію, яка склалася із зловживанням трамадолу (за офіційними даними, хімфарм підприємства України за рік виробляють майже 60 млн. лікарських доз препаратів трамадолу, тоді як потреба в ньому становить 4 млн. доз). Останнє, на нашу думку, сприяє потраплянню таких лікарських засобів у незаконний обіг та поширенню їх серед наркоспоживачів.

В організаційно-управлінській сфері відповідні чинники проявляють себе в недоліках діяльності державних органів і установ, передусім, у виконанні правових норм, управлінських рішень, зокрема органами внутрішніх справ щодо контролю за наркосередовищем, у здійсненні ними профілактичної роботи, виявленні осіб, які систематично порушують режим обігу наркотиків в Україні, а також у діяльності медичних установ (недосконалі методики ранньої діагностики і лікування хворих на наркоманію; відсутні системи обліку осіб даної категорії і спостереження за ними, а також збору, зберігання, узагальнення й обміну такою інформацією між зацікавленими відомствами тощо). До цього рівня детермінант можна також віднести негативний вплив ЗМІ, телебачення, літератури, що відображає недоліки стосовно визначення тематичної спрямованості та змісту останніх.

У діяльності спеціальних органів, які забезпечують протидію та контроль за наркообігом, найсуттєвішими недоліками є: слабкий контроль за незаконним культивування нарковмісних рослин; за ввозом, вивозом і транспортуванням наркотиків, їх підпільним виготовленням, а також за виробництвом, зберіганням, виготовленням і торгівлею хімікатами й устаткуванням, що використовується при їх незаконному виробництві; недостатній контроль за правилами виготовлення, зберігання, транспортування і використання наркотиків у медичних та наукових цілях, як цього вимагають положення міжнародних конвенцій.

Найбільш типовими порушеннями порядку наркообігу в аптеках та аптекних базах, лікувально-профілактичних закладах є порушення ведення облікової документації та правил обліку препаратів, відсутність ліцензій на здійснення діяльності, пов'язаної з обігом наркотиків, неправильне оформлення документів на призначення наркотичних препаратів і виконання їх без призначення лікаря.

На глобальному рівні на наркоситуацію в Україні, передусім, впливають: геополітичне розташування України, що сполучає Азію з Західною Європою; складності в організації митного і контрольно-пропускного режиму; недостатня ефективність взаємодії з правоохоронними органами сусідніх держав у напрямку протидії наркобізнесу; широке втягування громадян нашої держави, передусім працівників транспорту (особливо морського), у незаконні операції з наркотиками за кордоном; інтернаціоналізація наркобізнесу; використання потенціалу хіміко-фармацевтичної,

хімічної промисловості держави для незаконного виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин.

Окрім цього, варто відзначити відмінність правових систем, у рамках яких визначаються основні принципи протидії незаконним операціям з наркотиками, коли аналогічні діяння в одних державах оцінюються як злочинні, а в інших – ні. Серйозну проблему для міжнародної системи контролю за наркотиками становить неприєднання низки держав до міжнародних угод, а також невиконання своїх договірних зобов'язань окремими державами – сторонами конвенцій щодо формування ефективної законодавчої бази, нездійснення належного національного контролю за наркотичними засобами, ненадання необхідної інформації до міжнародних органів контролю.

Розглядаючи детермінанти наркобізнесу на глобальному рівні, варто зауважити, що проблема незаконного виробництва наркотиків з метою їх збуту, дуже тісно переплітається з іншими глобальними проблемами людства та зокрема з фінансуванням діяльності терористів, розвитком організованої злочинності загалом. У зв'язку з тенденцією неухильного скорочення фінансових “надходжень” з боку традиційних держав-спонсорів тероризму. Терористи все частіше вдаються до інших джерел фінансування, таких як виробництво і продаж наркотиків. Деякі ісламські екстремісти розглядають наркобізнес як зброю проти Заходу і важливе джерело доходів для фінансування своєї діяльності. Таким чином, тероризм, як і незаконний обіг наркотиків, загрожує життю мільйонів людей, стійкості державних інститутів, національній безпеці.

Ще одна проблема, що тісно пов'язана з незаконним обігом наркотиків і має глобальний характер поляризація держав, все більше поглиблює економічну нерівність. Саме у контексті проблеми держав “третього світу” зроблена спроба розглянути незаконний наркооборот у щорічній доповіді ООН про стан з наркотиками в світі. На думку експертів ООН, виробництво наркотиків все більше і більше зосереджується на території економічно слабких держав. Підходить до розв'язання цієї глобальної проблеми потрібно не з тієї позиції, що держави “третього світу” навмисно здійснюють нарковиробництво, а з того, що незаконне виробництво наркотиків – це лише симптом глобальних проблем цих держав, а наркопроблема є лише однією з найбільш складно вирішуваних. Це стосується тих держав, чиї інститути настільки слабкі, що не можуть організувати дієве внутрішнє регулювання і зовнішню безпеку, неспроможні забезпечити захист усім верствам населення. Все вищесказане зумовлює залучення населення держав “третього світу” до процесу незаконного виробництва наркотиків. Міжнародним співтовариством мають бути вжиті заходи щодо запобігання бідності, забезпечення безпеки населення, побудови в цих державах інституцій, що ефективно функціонують.

Отже, розвиток наркобізнесу, зокрема в Україні, детермінують такі глобальні чинники:

- надприбутковість цього виду бізнесу, при цьому найбільший економічний зиск від міжнародного наркобізнесу мають держави-виробники (зокрема – Болівія, Марокко) та держави-банкіри (Швейцарія, Люксембург, Угорщина);
- розвинені держави обмежують розвиток держав третього світу, певною мірою стримують розвиток їх економіки. їх промисловість здебільшого переробна. Наприклад, у господарському секторі Афганістану її частина становить лише 1/6;
- залежність економіки держав “третього світу” від наркоіндустрії, про що свідчать економічні відомості. Так, наприклад, у Болівії експорт кокаїну на 50 % більший від обсягу легального експорту, а в Марокко – щорічний експорт наркотиків близько 2 млрд. доларів США, що на тлі легального експорту – 3,6 млрд. доларів США – становить майже 56 % [7];
- зосередження уваги суто на силових засобах боротьби з наркобізнесом;
- глобальна лібералізація фінансової діяльності, яка пов'язана з електронною передачею даних і забезпечує створення ідеальних, практично безперешкодних інструментаріїв для фінансування наркобізнесу (для порівняння: якщо при контрабанді наркотиків правоохоронні органи перехоплюють лише до 10 % вантажів, то перехоплення наркокапіталів становить ще менше – лише 1 %);
- проникнення наркоманії в політичний простір, а саме: 1) коли наркомафія, щоб уникнути відповідальності за незаконний наркобізнес, вдається до корупційних діянь, підкупу, шантажу

представників влади, поліції, військових; 2) коли представники наркомафії намагаються налагодити приязні стосунки з місцевим населенням, надаючи йому фінансову підтримку (кредитування селян в Афганістані для вирощування нарковмісних рослин) або ж захисту від збройних сил у місцях військових конфліктів, від нападок урядових військ тощо;

– численні суперечки з приводу того, які конкретно держави мають взяти на себе основний тягар фінансування програм альтернативного розвитку щодо держав-виробників наркотиків.

Висновки. Отже, детермінанти злочинності у сфері обігу наркотиків є численні, різноманітні та взаємодіють на різних рівнях: на індивідуальному рівні, у зв'язку з моральними якостями, психологічними особливостями осіб-учасників злочинного обігу наркотиків; на загальнодержавному, що виявляється у недоліках в економічній, культурній, просвітницькій, нормативній сфері щодо обігу наркотиків; на глобальному рівні, які формуються поза межами держави, проте значною мірою впливають на кон'юнктуру наркоринку в Україні. Використання рівневого підходу до визначення детермінант злочинності у сфері обігу наркотиків забезпечить комплексний підхід для розробки більш дієвих заходів запобігання злочинам у сфері обігу наркотиків.

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 712 с. 2. Кальман О. Т. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми / О. Т. Кальман. – Х.: Гімназія, 2003. – 352 с. 3. Кримінологія: Учеб. для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2002. – 848 с. 4. Курс кримінології. Особлива частина / за заг. ред. О. М. Джуджи. – К., 2001. – 383 с. 5. Расюк Е. В. Кримінологічна характеристика та запобігання транснаціональному наркобізнесу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Е. В. Расюк. – К., 2005. – 20 с. 6. Савельев И. Е. О бытовании в научных юридических текстах слов, однокоренных со словом “детерминизм” и употребляемых в качестве “причинных” терминов / И. Е. Савельев // Российский следователь. – 2006. – № 6. – С. 38. 7. Смирнова І. В. Деякі аспекти удосконалення та оптимізації національної системи протидії організованому наркобізнесу і наркоманіям / І. В. Смирнова // Боротьба з орг. злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К.: Міжвідомч. наук. дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю, 2007. – № 15. – С. 111–118.